

Χώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE **32**

ΕΤΟΣ
YEAR **2021**

ΤΜ
ΧΠ
ΠΑ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ <http://www.aeihoros.gr> e-mail: aeihoros@uth.gr

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού

Layout: Παναγιώτης Μανέτος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	

Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις

Ιφιγένεια Κόκκαλη

Διδάκτωρ, Πολυτεχνείο του Μιλάνου

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια, πολύς λόγος γίνεται για τη λεγόμενη «ποικιλότητα» των κατοίκων των πόλεων, η οποία νοείται ως η εξαιρετική διαφοροποίηση στις προελεύσεις, τις εθνικότητες, τις κουλτούρες, τις θρησκείες, και τις γλώσσες των πληθυσμών των πόλεων της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης, ως και η διαφοροποίηση που συνδέεται με το φύλο, τον τρόπο ζωής, και την κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση. Το άρθρο επιχειρεί την αρχαιολογία της χρήσης του όρου «ποικιλότητα» στη μελέτη της πόλης και της μετανάστευσης, αναζητώντας το πώς εδραιώθηκε η χρήση του νέου λεξιλογίου. Διερευνάται η εγκυρότητα του ισχυρισμού ότι η ποικιλότητα των πόλεων σήμερα είναι η πιο σημαντική από ποτέ, επισημαίνοντας ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την ποικιλότητα σήμερα ρυθμίζεται από το (χρονικό) πλαίσιο μέσα στο οποίο εξετάζεται η μεταβολή της. Εξάλλου, το άρθρο εξετάζει κριτικά την πεποίθηση ότι η ποικιλότητα των πόλεων αυξάνεται επειδή αυξάνεται η παγκόσμια μετανάστευση, λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα πρόσφατων συγκριτικών ερευνών για την εξέλιξη των παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών, τα οποία δεν αναφέρονται σε καθαρή αύξηση των ροών τα τελευταία χρόνια.

Λέξεις κλειδιά

εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα, μετανάστευση, διαφορετικότητα, πληθυσμός, αστικός χώρος, πόλη & μετανάστευση, μεθοδολογικός εθνικισμός, παγκόσμιες μεταναστευτικές ροές

Immigration and ethno-cultural "diversity" of European cities: conceptual and methodological insights

Abstract

Diversity has been recently found at the forefront of conceptual and policy approaches to the city in the contemporary urban context. The term embraces overall ethno-cultural, religious, linguistic, gender, class, lifestyle and any other diversification of urban dwellers in North America and Europe. The article attempts the archeology of the use of the term "diversity" in urban studies and migration studies. It also examines the validity of the claim that, today, diversity is the most important ever. The way we perceive the diversity of the urban populations depends on the temporal and historical context in which any comparisons take place. Short-term comparisons, which generally prevail in research on diversity, result in a sense of "explosion" of diversity in cities nowadays, as claimed by an important body of scholarly work. The article critically reviews besides the mainstream assumption that global migration has intensified over the last decades, upon which is built the idea of the extraordinary increase of ethno-cultural diversity in European cities. Recent research in the field of international migration challenges the idea of an increasing diversification of migrants globally. Which, in turn, undermines the assumption that migration-related diversity in the cities of Europe is on increase.

Keywords

ethnocultural diversity, migration, city & migration, diversity, methodological nationalism, , population, urban space, global migratory flows

1. Εισαγωγή

Την τελευταία δεκαετία, η έννοια της «ποικιλότητας» («diversity») των κατοίκων των πόλεων της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης απασχολεί ολοένα και περισσότερο τους φορείς χάραξης πολιτικής όσο και την επιστημονική έρευνα. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον των επιστημόνων για τη διαφορετικότητα των πληθυσμών των πόλεων είναι έκδηλο στη σχετική βιβλιογραφία. Για παράδειγμα, η «ποικιλότητα» εμφανίζεται ως λέξη-

κλειδί σε 1588 άρθρα που έχουν δημοσιευτεί στο διεθνές περιοδικό με κριτές Urban Studies από το 1964, εκ των οποίων 1247 (78% του συνόλου) δημοσιεύθηκαν μετά το 2000, και 978 μετά το 2005 (78% των άρθρων που δημοσιεύονται μετά το 2000). Ομοίως, στο περιοδικό Journal of Urban Economics, από το 1974 έχουν δημοσιευτεί 142 επιστημονικές εργασίες που πραγματεύονται την ποικιλότητα, εκ των οποίων 95 μετά το 2000 (67% του συνόλου) και 90 μετά το 2005 (95% των άρθρων που δημοσιεύονται μετά το 2000). Παράλληλα, διάφορα παράγωγα της έννοιας «ποικιλότητα» έχουν γίνει εξίσου αν όχι και περισσότερο δημοφιλή, όπως η «σούπερ-ποικιλότητα»¹ («super-diversity», βλ. Vertovec 2007) ή η «υπέρ-ποικιλότητα» («hyper-diversity», βλ. Tasan-Kok, van Kempen, Raco και Bolt, 2013).

Καθώς αυξάνεται ο όγκος της βιβλιογραφίας που ασχολείται με αυτά τα φαινόμενα, δίνεται η εντύπωση ότι η διαφορετικότητα και η ανομοιογένεια του πληθυσμού των πόλεων είναι κάτι καινούριο, παρά το γεγονός ότι οι πόλεις είχαν εξ ορισμού πολύ διαφοροποιημένους πληθυσμούς από πολιτισμική, εθνοτική, γλωσσική, κλπ. άποψη. Η ανομοιογένεια των κατοίκων των πόλεων είναι ενδογενούς χαρακτήρα, και όχι μια πρόσφατη εξέλιξη, όπως συχνά υπονοείται στη σχετική βιβλιογραφία. Άλλωστε η ίδια η αστική κοινωνιολογία γεννιέται στο Σικάγο του 1880, στον απόηχο της εκπληκτικής ποικιλομορφίας των κατοίκων αυτής της πόλης. Είναι αυτή ακριβώς η «αστική ποικιλότητα» που θα αποτελέσει το αντικείμενο μελέτης του Robert Park, του Ernest Burgess και των μαθητών τους, το ερευνητικό έργο των οποίων έμελλε να ονομαστεί αργότερα κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου (βλ. ενδεικτικά Park, 1915, Park και Burgess, 1921, καθώς και Park, Burgess και McKenzie, 1925).

Στη μεγάλη συζήτηση για την αστική ποικιλότητα που έχει ανοίξει σχετικά πρόσφατα, ακούμε πολύ συχνά ότι «η ποικιλότητα στις πόλεις αυξάνεται συνεχώς» ή ότι «η αύξηση της διαφορετικότητας των πληθυσμών των πόλεων είναι πιο σημαντική από ποτέ» (βλ., μεταξύ άλλων, European Commission, 2011: 16, 37). Ως ποικιλότητα νοείται αφενός η εξαιρετική διαφοροποίηση στις προελεύσεις, τις εθνικότητες, τις κουλτούρες, τις θρησκείες και τις γλώσσες των πληθυσμών των πόλεων, και αφετέρου η διαφοροποίηση που συνδέεται με το φύλο και τον τρόπο ζωής, και σπανιότερα με την κοινωνικο-

¹ Η μετάφραση που δίνουν οι Αράπογλου, Καβουλάκος, Κανδύλης, και Μαλούτας (2009) είναι «υπερποικιλότητα» και όχι «σούπερ-ποικιλότητα». Εδώ προτιμάται ο όρος «σούπερ-ποικιλότητα» για να διαχωριστεί από την «hyper-diversity» των Tasan-Kok, van Kempen, Raco and Bolt (2013). Για περισσότερα, βλ. τον δικτυακό τόπο του Ευρωπαϊκού Ερευνητικού Προγράμματος DIVERCITIES στο <http://www.urbandiversity.eu/about/objectives/>

οικονομική διαστρωμάτωση, καθώς και με οποιαδήποτε άλλη κοινωνική διαφοροποίηση². Σε κάθε περίπτωση, κεντρικό σημείο της συζήτησης είναι η παραδοχή ότι η εθνοπολιτισμική διαφοροποίηση των πληθυσμών των πόλεων συνεχώς αυξάνεται, και αυτό αποδίδεται στην ένταση των μεταναστευτικών ροών ως αποτέλεσμα των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης (Arango 2000).

Στο παρόν άρθρο, επιχειρείται καταρχήν μια σύντομη αρχαιολογία της χρήσης του όρου «ποικιλότητα» προκειμένου να κατανοηθεί πώς αυτή εδραιώθηκε στη μελέτη των νέων κοινωνικών δυναμικών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες πόλεις. Για το λόγο αυτό η επιχειρούμενη αρχαιολογία δεν είναι καθολική, αλλά αφορά τη ζεύξη δύο επιστημονικών πεδίων, αφενός τη μελέτη των μεταναστεύσεων και των κοινωνικών διεργασιών που σχετίζονται με τα μεταναστευτικά φαινόμενα, και αφετέρου με τη μελέτη των πόλεων (Urban Studies/Αστικές Σπουδές). Στη δεύτερη ενότητα διερευνώνται οι συνθήκες υπό τις οποίες είναι έγκυρος ο ισχυρισμός περί αύξησης της ποικιλότητας των ευρωπαϊκών πόλεων, και διατυπώνονται ερωτήματα σχετικά με την αύξηση (ή όχι) των παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών και την ποιοτική διαφοροποίηση αυτών σε σχέση με το παρελθόν. Εν συντομία, μας απασχολεί εάν η μετανάστευση ως παγκόσμιο φαινόμενο έχει ενταθεί τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς και εάν έχει καταστεί πιο πολύπλοκο σε σχέση με το παρελθόν (βλ. μεταξύ άλλων και Green 2004, καθώς και, συγκεκριμένα για τη Νότια Ευρώπη, Simon 1987: 258-291, και King *et. al.* 1997). Η διερεύνηση αυτή αφορά άμεσα τη συζήτηση που επιχειρείται στο παρόν άρθρο, γιατί το επίκεντρο της αύξησης της ποικιλότητας στις μέρες μας δομείται στην παραδοχή της εντατικοποίησης της παγκόσμιας μετανάστευσης – παραδοχή, όμως, που δεν θεμελιώνεται εμπειρικά, αν ληφθούν υπόψη τα αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών του ΟΟΣΑ και άλλων οργανισμών. Η τελευταία ενότητα συνοψίζει, αφενός, τις εννοιολογικές αποσαφηνίσεις που επιχειρούνται στο παρόν, και αφετέρου τον προβληματισμό για την χρήση της έννοιας της ποικιλότητας ως πρίσμα θεώρησης αλλά και ως αναλυτικό εργαλείο για τη μελέτη των κοινωνικών διεργασιών στις σύγχρονες πόλεις.

² Στην τρέχουσα συζήτηση η έννοια της ποικιλότητας παλινδρομεί συνεχώς ανάμεσα σε ένα γενικότερο ορισμό που αφορά οποιαδήποτε από τις προαναφερθείσες διαφοροποιήσεις και σε έναν ειδικότερο που αναφέρεται συγκεκριμένα στην εθνο-πολιτισμική διαφοροποίηση του πληθυσμού. Η ταλάντευση αυτή δεν έχει προς το παρόν απασχολήσει τους ερευνητές, παρότι είναι προβληματική, γιατί εντείνει την αμφισημία μιας ήδη ασαφούς και «ολισθηρής» έννοιας, όπως η ποικιλότητα. Στο παρόν θα ασχοληθούμε συγκεκριμένα με την εθνοπολιτισμική ποικιλότητα, λαμβάνοντας υπόψη ότι στη σχετική βιβλιογραφία είναι αυτή που απασχολεί περισσότερο τους ερευνητές, αναφερόμενη και ως ποικιλότητα σχετιζόμενη με τη μετανάστευση (*migration-related diversity*).

2. Μια πρώτη απόπειρα για την αρχαιολογία του όρου ‘ποικιλότητα’ (diversity)

Ο όρος «ποικιλότητα» έχει χρησιμοποιηθεί και χρησιμοποιείται ευρέως σε διάφορα επιστημονικά πεδία που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και αλληλοεπηρεάζονται. Επομένως θα ήταν πολύ δύσκολο να εξετάσει κανείς αναλυτικά πότε πρωτοεμφανίζεται ο όρος, πότε περνάει στην έρευνα για τις πόλεις, πότε χάνεται και πότε ξανακερδίζει έδαφος. Πάντως, η έννοια της ποικιλότητας αυτή καθαυτή εμφανίζεται καταρχήν νοούμενη ως βιοποικιλότητα και σχετίζεται για πρώτη φορά με το πολιτισμικό στοιχείο από τον γενετιστή Luigi Luca Cavalli-Sforza³ (βλ. Cavalli-Sforza & Feldman, 1981, Cavalli-Sforza, L. L. & F. Cavalli-Sforza (1995), Cavalli-Sforza, 2000). Δεν είναι σκόπιμο να αναζητήσει κανείς όλες τις λεπτομέρειες του ταξιδιού της έννοιας μέχρι να καθιερωθεί η χρήση της την τελευταία δεκαετία στην έρευνα για τη μετανάστευση και τις πόλεις. Πάντως, ως αφετηρία για τη γενίκευση της χρήσης της θα μπορούσε να θεωρηθεί μια σειρά εγγράφων της UNESCO που εμφανίζονται στις αρχές της χιλιετίας.

Στις 2 Νοεμβρίου 2001, η UNESCO υιοθετεί την Οικουμενική Διακήρυξη για την Πολιτισμική Ποικιλότητα, (UNESCO, 2001. Universal Declaration on Cultural Diversity). Στα δώδεκα άρθρα της Διακήρυξης γίνεται γνωστό τι νοείται ως ποικιλότητα/diversity (Άρθ. 1), γιατί είναι σημαντική (Άρθ. 2), καθώς και ποιες μπορεί να είναι οι θετικές της επιπτώσεις, με ειδική μνεία στη σχέση της ποικιλότητας με την ανάπτυξη, νοούμενη όχι μόνο ως οικονομική μεγέθυνση, αλλά και ως μέσο για την επίτευξη μιας περισσότερο ικανοποιητικής ύπαρξης από άποψη διανοητική, συναισθηματική, ηθική και πνευματική (Άρθ. 3). Το 2002 κάνει την εμφάνισή του ένα ακόμη έγγραφο της UNESCO, με τίτλο *‘Universal Declaration on Cultural Diversity. A vision, a conceptual platform, a pool of ideas for implementation, a new paradigm’*. Το έγγραφο αυτό κινείται στο ίδιο πνεύμα με τη Διακήρυξη, προτάσσοντας την πεποίθηση ότι «η πολιτισμική ποικιλότητα είναι η εγγύηση της ανθρωπότητας για ένα αμοιβαία επωφελές και βιώσιμο μέλλον» (UNESCO 2002). Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στον πρόλογο αυτού του εγγράφου, ο τότε γενικός διευθυντής της UNESCO, Koïchiro Matsuura, γνωστοποιεί ότι η Οικουμενική Διακήρυξη για την Πολιτισμική Ποικιλότητα ήρθε ως απόηχος των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, και ότι «*απέναντι στον εσωστρεφή φονταμενταλισμό [θέτει] την*

³ Ευχαριστώ θερμότατα τον Κώστα Ζαφείρη που μου έκανε αυτή την επισήμανση κατά τη διάρκεια της ειδικής συνεδρίας με τίτλο «Οι πληθυσμιακές μεταβολές στη μεταπολεμική Ελλάδα, μια χωρική προσέγγιση» του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης» (Βόλος, 24 - 27 Σεπτεμβρίου 2015), στην οποία παρουσιάστηκε προηγούμενη εκδοχή του παρόντος κειμένου.

προοπτική ενός πιο ανοιχτού, δημιουργικού και δημοκρατικού κόσμου». Κατά τον Matsuiura, η διακήρυξη φιλοδοξεί να γίνει «γενική κατευθυντήρια γραμμή» και «να μετατραπεί σε πρωτοποριακές πολιτικές από τα κράτη μέλη, σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και την κοινωνία των πολιτών» (UNESCO 2002: 3).

Η UNESCO υπήρξε έτσι βασικός μοχλός στην καθιέρωση της συζήτησης περί ποικιλότητας. Έκτοτε δραστηριοποιήθηκε για την προώθηση προγραμμάτων, τη δημοσίευση κατευθυντήριων γραμμών και τη διοργάνωση συναντήσεων και συνεδρίων με θέμα την ποικιλότητα, νοούμενη ως πολιτισμική ποικιλότητα. Με αυτή τη λογική ευθυγραμμίστηκαν και άλλοι οργανισμοί, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης, οι οποίοι προώθησαν ανάλογες πρωτοβουλίες σε συνεργασία μεταξύ τους αλλά και με την UNESCO⁴. Για παράδειγμα, στο έγγραφο *Cities of Tomorrow* της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (DG Regional policy/Διεύθυνση για την Περιφερειακή Πολιτική), η ποικιλότητα αναδεικνύεται ως μια από τις σπουδαιότερες προκλήσεις της ΕΕ και αντίστοιχα των ευρωπαϊκών πόλεων. Τονίζεται ότι δυνητικά πρόκειται για μια ευκαιρία για την ανάπτυξη των πόλεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο έγγραφο αυτό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αλλά και στα προαναφερθέντα της UNESCO, η μετατροπή της ποικιλότητας σε ευκαιρία⁵, και η σύνδεσή της με την ανάπτυξη είναι εμφανής. Η ποικιλότητα – με τους απαραίτητους χειρισμούς, πρωτοβουλίες και πολιτικές – θα φέρει ανάπτυξη στις αποβιομηχανοποιημένες, παρηκμασμένες οικονομίες των ευρωπαϊκών πόλεων, και υπ' αυτήν την έννοια αποτελεί ευκαιρία για τις πόλεις. Αν και δεν αναφέρεται ρητά στα

4 Για παράδειγμα το πρόγραμμα του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις διαπολιτισμικές πόλεις (Intercultural Cities), βλ. http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Cities/Default_en.asp. Επίσης, η πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης 'Diversity Advantage Challenge' (βλ. http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/diversity/default_EN.asp), το ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα DIVERCITIES (βλ. <http://www.urbandiversitycities.eu/about/objectives/>), το δίκτυο των Δημιουργικών Πόλεων της UNESCO (Creative Cities Network, βλ. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/creative-cities-network/>).

5 Ενότητα 3.2. 'The diverse, cohesive and attractive city'. Ο τίτλος της υποενότητας 3.2.2. 'Turning diversity into a dynamic asset' έχει ενδιαφέρον. Προφανώς, αν η ποικιλότητα – η εθνο-πολιτισμική διαφορετικότητα του πληθυσμού των πόλεων – πρέπει να μετατραπεί σε πλεονέκτημα ή ευκαιρία, αυτό σημαίνει ότι δεν είναι εξαρχής ούτε πλεονέκτημα ούτε ευκαιρία. Στο κείμενο της ενότητας αυτής γίνεται εξομοίωση της ποικιλότητας του πληθυσμού με φαινόμενα κοινωνικού διαχωρισμού, εθνο-πολιτισμικής σύγκρουσης και ανταγωνισμού στο χώρο. Η σύνδεση των φαινομένων αυτών και της διαφορετικότητας του πληθυσμού δεν αιτιολογείται στο κείμενο με κάποιο τρόπο παρά λαμβάνεται ως φυσική. Δηλαδή δίνεται η εντύπωση ότι αυτά τα φαινόμενα είναι φυσικά επακόλουθα της εθνο-πολιτισμικής διαφοροποίησης. Προφανώς, έτσι δικαιολογείται και ο τίτλος της ενότητας, που αναφέρεται στη μετατροπή της ποικιλότητας σε ευκαιρία, με τη θέσπιση κατάλληλων πολιτικών για την πόλη, υπονοώντας έτσι ότι αφ' εαυτού η ποικιλότητα δεν είναι ευκαιρία.

προαναφερθέντα έγγραφα, η ιδέα της ποικιλότητας ως αναπτυξιακής ευκαιρίας εκφράζει στην ουσία την πολυσυζητημένη θεωρία του Richard Florida (2002) για τη λεγόμενη «δημιουργική τάξη» (The Rise of the Creative Class).

Η θεωρία του Florida έφερε την ποικιλότητα στο επίκεντρο της συζήτησης για την ανάπτυξη των πόλεων. Λόγω της πολύ μεγάλης απήχησης που είχε σε διάφορα επιστημονικά πεδία – από τα αστικά οικονομικά ως την κοινωνιολογία της πόλης και την κοινωνική γεωγραφία –, αποτελεί τον δεύτερο σταθμό στην αρχαιολογία της ποικιλότητας που επιχειρείται εδώ. Οι έρευνες που ακολουθούν την πορεία που χάραξε η θεωρία του Florida είναι πάρα πολλές και προσπάθησαν, ως επί το πλείστον, να συσχετίσουν την αύξηση της εθνο-πολιτισμικής ποικιλότητας του πληθυσμού με την άνοδο ή την πτώση μιας σειράς κοινωνικό-οικονομικών και πολιτικών δεδομένων, όπως για παράδειγμα το επίπεδο ανάπτυξης, η παραγωγικότητα, η καινοτομία, η παροχή δημοσίων αγαθών, η κοινωνική συνοχή, η συλλογική εμπιστοσύνη, και πολλά άλλα (βλ. μεταξύ άλλων Nathan, 2011; Ottaviano and Peri, 2004; Bellini et al., 2008; Niebuhr, 2006; Damelang et al., 2007; Wedemeier, 2010; Alesina and Ferrara, 2002; Putnam, 2007; Easterly and Levine, 1997; Gerring et. al., 2015).

Η κεντρική ιδέα της θεωρίας του Florida (2002) συνίσταται στο ότι η οικονομική επιτυχία των πόλεων και η ανταγωνιστικότητά τους εξαρτώνται από τα 3T, δηλαδή το ταλέντο (talent), την ανοχή (tolerance) και την τεχνολογία (technology). Ο Florida ορίζει ως ανοχή την ανοικτότητα, την συμπερίληψη, και την διαφορετικότητα όλων των εθνικοτήτων, φυλών και τρόπων ζωής, ενώ ως ταλέντο ορίζεται ο πληθυσμός εκείνος που έχει άνω του βασικού τίτλου σπουδών. Ο Florida υποστηρίζει ότι οι ταλαντούχοι έλκονται σε μέρη τα οποία προσφέρουν εργασία σε ανεκτικά κοινωνικά περιβάλλοντα. Η ανοχή στη διαφορετικότητα και την πολιτισμική ποικιλότητα καθιστά τους ανθρώπους ελεύθερους να επιδείξουν την διαφορετικότητά τους, γεγονός που δημιουργεί, κατά τον Florida, τις συνθήκες για να ευδοκιμήσει το ταλέντο. Ο Florida δεν υποστηρίζει ότι η βιομηχανία της καινοτομίας υπερ-εκπροσωπείται από γκέι ανθρώπους, αλλά υπογραμμίζει ότι, αντιθέτως, καλλιτέχνες, μουσικοί, γκέι, και άλλα μέλη της «δημιουργικής τάξης» (creative class) προτιμούν μέρη που είναι ανοικτά και ανεκτικά στη διαφορετικότητα, και που παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλότητα στον πληθυσμό τους. Αυτού του τύπου τα «χαμηλά εμπόδια εισόδου», ευνοούν την προσέλκυση και τη συγκράτηση σε μια πόλη των ταλαντούχων και της δημιουργικής τάξης, οι οποίοι με τη σειρά τους ευνοούν την παραγωγή καινοτόμων ιδεών και την προαγωγή της καινοτομίας, ανοίγοντας δυνατότητες για την προσέλκυση νέων επενδύσεων. Θεωρεί, δηλαδή, ο Florida ότι η αύξηση των ορίων της ανοχής στη διαφορετικότητα θα οδηγήσει στην προσέλκυση εταιρειών και εργαζόμενων υψηλής εξειδίκευσης και τεχνολογίας στους τομείς αιχμής. Δηλαδή, θα έλξει την δημιουργική τάξη, προσελκύοντας, έτσι, επενδύσεις που θα ενισχύσουν την ανάπτυξη και θα προάγουν την οικονομική μεγέθυνση. Βάσει αυτής της

αλληλουχίας, η ποικιλότητα προάγει την ανάπτυξη των πόλεων, σύμφωνα με τον Richard Florida.

Η απήχηση που είχε αυτή η θεωρία στον κόσμο των φορέων τοπικής αυτοδιοίκησης και χάραξης πολιτικής ήταν πολύ μεγάλη. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι στη δεκαετία που ακολούθησε η ποικιλότητα θεωρήθηκε πανάκεια για την αναγέννηση των οικονομιών των πόλεων, με πάρα πολλές τοπικές κυβερνήσεις να επιδιώκουν να εφαρμόσουν τη συνταγή «τοπική ανάπτυξη μέσω ποικιλότητας» (Glick Schiller, 2012; Peck, 2005: 747). Πρακτικά τι σήμαινε αυτό; Οι τοπικές αυτοδιοικήσεις στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α. παρακινήθηκαν να αυξήσουν την εθνο-πολιτισμική διαφορετικότητα στις πόλεις τους (Glick Schiller, 2012; Fainstein, 2005), οι οποίες, αποκτώντας κάποιου είδους «κοσμοπολίτικη» ατμόσφαιρα, φιλοδοξούσαν να γίνουν ελκυστικές για την εγκατάσταση της δημιουργικής τάξης και την προσέλκυση ξένου κεφαλαίου. Τα αναπτυξιακά αποτελέσματα στις πόλεις που εφάρμοσαν τέτοια σενάρια ήταν μάλλον αμφίβολα. Εξάλλου, η ίδια η θεωρία του Florida δέχτηκε πολύ μεγάλη κριτική (βλ. Glaeser, 2005; Shearmur & Polèse, 2005; Peck, 2005). Το απτό και αδιαμφισβήτητο αποτέλεσμα, όμως, είναι ότι αυξήθηκε η ζήτηση για τη δημιουργία «εθνοτικών γειτονιών», όπως Chinatown, ενισχύοντας, θεωρητικά τουλάχιστον, την πολυπολιτισμικότητα των πόλεων. Αυξήθηκε επίσης η ζήτηση για εθνοτικά δρώμενα, όπως για παράδειγμα ο εορτασμός του Κινέζικου Νέου Έτους, εξωτικά καρναβάλια και φεστιβάλ έθνικ μουσικής. Με άλλα λόγια, αυξήθηκε η «κατανάλωση» θεάματος και μάλιστα έθνικ θεάματος στις πόλεις, αποτελώντας σήμερα ένα πολύ προσοδοφόρο τμήμα της τουριστικής βιομηχανίας και της βιομηχανίας του ελεύθερου χρόνου (Rath, 2005 και 2007). Επομένως, λόγω της άμεσης και έμμεσης επίδρασής της, η θεωρία της δημιουργικής τάξης του Florida μπορεί να θεωρηθεί ως σημαντικός σταθμός στην καθιέρωση του όρου «ποικιλότητα» στην έρευνα για την πόλη και τη μετανάστευση.

Το τρίτο στοιχείο που συνέβαλλε καθοριστικά στην καθιέρωση και στην διεύρυνση της συζήτησης περί ποικιλότητας είναι η έννοια της σούπερ-ποικιλότητας (Super-diversity) του Steven Vertovec (2007). Κατά τον εμπνευστή της, η ιδέα της σούπερ-ποικιλότητας είχε αρχικά ως σκοπό να θίξει το ζήτημα της μεταβαλλόμενης φύσης της παγκόσμιας μετανάστευσης⁶, τη «διαφοροποίηση της ποικιλότητας» όπως λέει ο ίδιος, κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών (Vertovec 2014). Η «σούπερ-

6 Ο Simon (1987: 258-291) αναφέρεται αρκετά νωρίτερα στην ανάπτυξη μιας νέας πολυμορφικής μετανάστευσης από τον Τρίτο Κόσμο προς την Νότια Ευρώπη. Βλ. επίσης και King et. al. 1997). Ο Vertovec , βέβαια, αναφέρεται στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της παγκόσμιας μετανάστευσης.

ποικιλότητα» αναφέρεται πιο συγκεκριμένα στον αυξανόμενο όγκο των πρόσφατων πληθυσμιακών ροών, οι οποίες δεν υπάγονται στο μοτίβο των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων των προηγούμενων δεκαετιών, κυρίως 1950-60 ως και 1980-90. Οι πρόσφατες ροές υποστηρίζεται ότι παρουσιάζουν σημαντικές μεταξύ τους ποιοτικές διαφορές αφενός ως προς την προέλευση και τον προορισμό, και αφετέρου ως προς τις συνθήκες διαβίωσης των μετακινούμενων στην πόλη ή την περιοχή εγκατάστασης (ζητήματα όπως απασχόληση, ατομικά και συλλογικά δικαιώματα, αποδοχή από την τοπική κοινωνία, κλπ.), (Vertovec, 2007). Κατά τον Vertovec, λοιπόν, η διαφοροποίηση της διαφορετικότητας είναι η αλλαγή που επήρθε στο πρότυπο της διεθνούς μετανάστευσης. Οι μαζικές ροές που είχαμε μέχρι τη δεκαετία του '80 μεταξύ των λεγόμενων μεταναστευτικών συστημάτων (πχ Τουρκίας – Γερμανίας, Μαγκρέμπ- Γαλλίας) αντικαθίστανται, στη μεταγενέστερη περίοδο, από μια πολυδιάσπαση ροών από «οπουδήποτε προς οπουδήποτε» στον κόσμο, δηλαδή από και προς χώρες που προηγουμένως δε μετείχαν στη διεθνή μετανάστευση ως χώρες αποδημίας ή/και υποδοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, και με αυτό το σκεπτικό, γεννιέται ο όρος «σούπερ-ποικιλότητα» που επιδιώκει να περιγράψει αυτή τη νέα κατάσταση. Έκτοτε, βέβαια, η σούπερ-ποικιλότητα χρησιμοποιήθηκε από ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών πεδίων, που εκτείνονται από την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία και τις πολιτικές επιστήμες ως τη διοίκηση επιχειρήσεων, τη λογοτεχνία, τη δημόσια υγεία, την πολεοδομία, κ.ο.κ. (Vertovec 2014). Η έννοια της σούπερ-ποικιλότητας αποτέλεσε αντικείμενο «ιδιαίτερης προσοχής» από τότε που ο Vertovec την εισήγαγε το 2005, ενώ το άρθρο του στο επιστημονικό περιοδικό *Ethnic and Racial Studies* (βλ. Vertovec 2007) είναι αυτό που συγκεντρώνει τις περισσότερες έτερο-αναφορές στην ιστορία του περιοδικού (Meissner και Vertovec 2015).

Είναι προφανές ότι «σούπερ- ποικιλότητα» και «ποικιλότητα» δεν είναι – και δεν προορίζεται να είναι – ένα και το αυτό. Παρόλα αυτά, δεδομένου ότι τόσο στα αγγλικά όσο και στα ελληνικά ο πρώτος όρος είναι παράγωγο του δεύτερου, προφανώς υπάρχει μια συσχέτιση μεταξύ της δημοτικότητας των δύο αυτών όρων που κατά βάση περιγράφουν τις διαφορετικές εκφράσεις του ίδιου φαινομένου. Επομένως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η εκπληκτική δημοτικότητα του όρου «superdiversity», έτσι όπως περιγράφεται από τον Vertovec (ό.π.), είχε σημαντικό αντίκτυπο στη χρήση του όρου «diversity» και αντίστροφα. Εξάλλου, ο ίδιος ο Vertovec, από το 2007 που εισήγαγε για πρώτη φορά την έννοια της σούπερ-ποικιλότητας, ενίοτε χρησιμοποιεί τις δύο έννοιες – ποικιλότητα και σούπερ-ποικιλότητα – εναλλακτικά για να περιγράψει πολύ συγγενείς καταστάσεις. Αυτή η εναλλαγή είναι χαρακτηριστική στην έρευνα GLOBALDIVERCITIES, που αφορά τις εκφάνσεις της ποικιλότητας στους δημόσιους χώρους τριών παγκόσμιων πόλεων, του Γιοχάνεσμπουργκ, της Σιγκαπούρης και της Νέας Υόρκης (βλ. Vertovec, 2011: 8). Με αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα ο Vertovec εισέρχεται πλέον και στο πεδίο της μελέτης των πόλεων, ενώ μέχρι πρότινος οι έρευνές του

υπάγονταν κατεξοχήν στην κοινωνιολογία της μετανάστευσης. Υπό το πρίσμα αυτό, η διάδοση της ιδέας της σούπερ-ποικιλότητας ήταν καθοριστική για την εντατικοποίηση της χρήσης του όρου «ποικιλότητα» στη ζεύξη των ερευνητικών πεδίων για την πόλη και τη μετανάστευση.

Συμπερασματικά, η δημοτικότητα του όρου «superdiversity» του S. Vertovec, της θεωρίας του R. Florida για την δημιουργική τάξη και την προσέλκυσή της στις πόλεις της διαφορετικότητας, σε συνδυασμό με την ενασχόληση πολλών προγραμματικών και άλλων εγγράφων της UNESCO και άλλων διεθνών οργανισμών, φορέων και οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνέβαλλαν στην καθιέρωση της χρήσης του όρου «ποικιλότητα» και στην εκπληκτική διάχυση των συζητήσεων – ακαδημαϊκών και μη – γύρω από το «νέο φαινόμενο» των σύγχρονων πόλεων του δυτικού κυρίως κόσμου.

3. Μεταβολές στην παγκόσμια μετανάστευση, διαφοροποίηση της εθνο-πολιτισμικής «ποικιλότητας» των ευρωπαϊκών πόλεων μερικές επισημάνσεις

Όπως ήδη αναφέρθηκε στην εισαγωγική ενότητα του παρόντος, ο όγκος των ερευνητικών εργασιών που πραγματεύεται την εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα των πόλεων σήμερα είναι μεγάλος και παρουσιάζει αυξητική τάση. Η ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας υποδεικνύει, αφενός, ότι θεωρείται αδιαμφισβήτητο πλέον γεγονός η *εξαιρετική αύξηση της ποικιλότητας των πόλεων* κατά την τελευταία εικοσαετία, και, αφετέρου, ότι αυτή η αυξητική εθνο-πολιτισμική διαφοροποίηση των πληθυσμών των ευρωπαϊκών πόλεων *οφείλεται στην αύξηση της εξωτερικής μετανάστευσης* (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2011, Vertovec 2007, Tasan-Kok et.al. 2013, Συμβούλιο της Ευρώπης 2010). Η άποψη ότι η διεθνής μετανάστευση έχει αυξηθεί τα τελευταία πενήντα χρόνια, χάρη στην πρόοδο των τεχνολογιών στις επικοινωνίες και τις μεταφορές, αλλά και λόγω των διεργασιών που οφείλονται στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μετά και την κατάρρευση των καθεστώτων των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (βλ. Arango 2000, Czaika and de Haas 2013: 4), είναι ευρέως διαδεδομένη. Οι παραπάνω παραδοχές αποτελούν κοινό τόπο αλλά ταυτόχρονα και σημείο εκκίνησης πολλών ερευνών σχετικών με την αστική ποικιλότητα.

Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι, ενώ η διπλή παραδοχή της αύξησης της εθνο-πολιτισμικής διαφοροποίησης των πληθυσμών στις ευρωπαϊκές πόλεις ως αποτέλεσμα της αύξησης της διεθνούς μετανάστευσης κυριαρχεί ως άποψη στο πεδίο της επιστημονικής έρευνας για τις πόλεις, αμφισβητείται, τρόπο τινά, από ορισμένες πρόσφατες έρευνες σχετικές με την εξέλιξη των παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών (βλ. ΟΟΣΑ 2014, Czaika και de Haas 2013). Ενώ, λοιπόν, μεγάλη μερίδα ερευνών για τις πόλεις θεωρεί την αύξηση της ποικιλότητας αποτέλεσμα της εντατικοποίησης της διεθνούς μετανάστευσης, πολλοί

επιστήμονες ειδικευμένοι στη μελέτη της μετανάστευσης αναρωτιούνται αν οι παγκόσμιες μεταναστευτικές ροές αυξάνονται όντως.

Ο ΟΟΣΑ (2014) επισημαίνει ότι στην πραγματικότητα οι παγκόσμιες μεταναστευτικές ροές προς τις χώρες του ΟΟΣΑ δεν ακολούθησαν μια σταθερή τάση τα τελευταία χρόνια, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να υποστηριχθεί ότι παρατηρείται μια αμιγώς αυξητική τάση των ροών. Συνολικά, οι διεθνείς μεταναστευτικές ροές προς τις χώρες του ΟΟΣΑ είναι κατά ένα τρίτο υψηλότερες το 2010 από ότι ήταν το 2000. Με μια πρώτη ματιά, μπορεί να υποστηριχθεί η ιδέα μιας σταθερής, εάν όχι επιταχυνόμενης, αύξησης της παγκόσμιας μετανάστευσης. Ωστόσο, η κατάσταση στην πραγματικότητα είναι λιγότερο ξεκάθαρη. Μετά από ισχυρή αύξηση των ροών στο γύρισμα του αιώνα και μια εκ νέου κορύφωσή τους το 2007, οι ροές υποχώρησαν έντονα, το 2008 και 2009, ως απάντηση στην παγκόσμια οικονομική κρίση, ενώ στη συνέχεια παρέμειναν σχετικά σταθερές μέχρι το 2012. Το 2012, οι συνολικές μόνιμες μεταναστευτικές ροές προς τον ΟΟΣΑ έφθασαν τα 4 εκατομμύρια άτομα, εκ των οποίων τα μισά κατευθύνονται προς τις Ευρωπαϊκές χώρες του ΟΟΣΑ. Η εξέλιξη ανά χώρα προορισμού περιπλέκει ακόμη περισσότερο την εικόνα. Εκτός από την Ιαπωνία και την Κορέα, όπου η μετανάστευση παραμένει σε σχετικά χαμηλά και σταθερά επίπεδα, οι ροές προς άλλες χώρες παρουσίασαν μεγάλες διακυμάνσεις κατά την πρώτη δεκαετία της χιλιετίας. Η Ισπανία επιδεικνύει τις μεγαλύτερες διακυμάνσεις, με τριπλασιασμό των εισροών μεταξύ 2000 και 2007, πριν μειωθούν, στη συνέχεια, στο ένα τρίτο του επιπέδου του 2007. Οι τάσεις που παρατηρήθηκαν το 2012 καταδεικνύουν σαφώς την ανταπόκριση στις οικονομικές συνθήκες. Το συνολικό επίπεδο της μόνιμης παγκόσμιας μετανάστευσης προς τις χώρες του ΟΟΣΑ παρέμεινε σχετικά σταθερό το 2012 σε σχέση με το 2011, πέφτοντας μόνο κατά 0,4% (15000 άτομα). Ωστόσο, αυτή η συνολική σταθερότητα κρύβει σε μεγάλο βαθμό αποκλίνοντα πρότυπα τόσο μεταξύ των χωρών προορισμού όσο και ανά είδος μετανάστευσης⁷. Η κατανομή των μεταναστευτικών ροών κατά λόγο αποδημίας

7 Η Γερμανία ξεχωρίζει μεταξύ των χωρών στις οποίες η μετανάστευση αυξήθηκε. Το 2012 έγινε η δεύτερη μεγαλύτερη χώρα υποδοχής του ΟΟΣΑ, μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες, λαμβάνοντας περισσότερο από το 10% του συνόλου της μόνιμης μετανάστευσης στον ΟΟΣΑ. Το 2009, ήταν μόλις η όγδοη μεγαλύτερη. Αυτή η θεαματική αύξηση τροφοδοτήθηκε κυρίως από τις εισροές από χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης και, σε μικρότερο βαθμό, της Νότιας Ευρώπης. Πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες βίωσαν επίσης σημαντικά υψηλότερες μεταναστευτικές ροές το 2012 σε σύγκριση με το 2011, με μερικές απ' αυτές, όπως η Γαλλία, η Σουηδία και η Φινλανδία, να φτάσουν ακόμη και σε ιστορικά υψηλά. Ωστόσο, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, οι εισροές σε αυτές τις χώρες (π.χ. Γαλλία, Φινλανδία) εξακολουθούσαν να αντιπροσωπεύουν πολύ μικρό ποσοστό των πληθυσμών τους (γύρω 0,4%). Μεταξύ 2007 και 2011, η Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύνολο παρουσίασε μείωση των εισροών περίπου 4% ετησίως. Το 2012, αυτές οι ροές μειώθηκαν κατά 12%. Στις χώρες του ΟΟΣΑ που δημιουργήθηκαν από τη μετανάστευση και, στις οποίες η μετανάστευση εργαζομένων αντιπροσωπεύει υψηλό

παρουσιάζει, πράγματι, έντονες διακυμάνσεις. Η μετανάστευση για οικογενειακούς λόγους εξακολουθεί να είναι κύρια αιτία των μετακινήσεων, ενώ η μετανάστευση εργατικού δυναμικού σηματοδοτήθηκε από αξιοσημείωτη πτώση κατά 10%. Ωστόσο, αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί ως ένδειξη μιας γενικής τάσης, καθώς αντανακλά κυρίως τις πτώσεις σε δύο μόνο χώρες: την Ιταλία και την Ισπανία⁸. Αντιθέτως, η μετανάστευση εργατικού δυναμικού παρέμεινε αρκετά σταθερή σε χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ολλανδία, η Νέα Ζηλανδία, το Βέλγιο και η Ιρλανδία, ενώ σημείωσε αύξηση κατά περίπου 20% στην Αυστρία και την Ιαπωνία, ξεκινώντας, όμως, από πολύ χαμηλά επίπεδα. Από την άλλη μεριά, η μετανάστευση εντός της ΕΕ αυξήθηκε κατά 12%, σηματοδοτώντας το δεύτερο έτος διψήφιας αυξήσεων. Ωστόσο, αυτό, σε μεγάλο βαθμό, αντανακλά αυξήσεις σε ελάχιστες χώρες υποδοχής, κυρίως τη Γερμανία.

Σε παρόμοια κατεύθυνση κινείται και μια πρόσφατη έρευνα του Διεθνούς Μεταναστευτικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (βλ. Czaika και de Haas, 2013). Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας την διμερή βάση δεδομένων της Παγκόσμιας Τράπεζας για τη μετανάστευση (Global Bilateral Migration Database/ GBMD), οι Czaika και de Haas (2013) μελέτησαν τις αλλαγές στα πρότυπα της παγκόσμιας μετανάστευσης μεταξύ του 1960 και του 2000, και υποστηρίζουν ότι ενώ σε σχετικούς όρους η παγκόσμια μετανάστευση δεν έχει ενταθεί, έχουν συντελεστεί σημαίνουσες αλλαγές ως προς το πού κατευθύνεται. Αυτό συνδέεται με σημαντικές γεωπολιτικές και οικονομικές μεταβολές, όπως η άνοδος των νέων «μεταναστευτικών μαγνητών», αλλά και η άρση προηγούμενων περιορισμών στην αποδημία (πχ. στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ). Η μετανάστευση έχει παγκοσμιοποιηθεί από τη σκοπιά της χώρας προορισμού, αλλά πολύ λιγότερο από τη σκοπιά της χώρας προέλευσης, με τους μετανάστες να προέρχονται από μια όλο και πιο διευρυμένη γκάμα μη ευρωπαϊκών χωρών (αποδημίας) και να συγκεντρώνονται σε μια όλο και πιο συρρικνωμένη δεξαμενή χωρών προορισμού⁹,

ποσοστό των ροών – δηλαδή στην Αυστραλία, τον Καναδά και τη Νέα Ζηλανδία – οι αλλαγές από το 2011 έως το 2012 ήταν πιο περιορισμένες. Οι Ηνωμένες Πολιτείες παραμένουν μακράν η σημαντικότερη χώρα υποδοχής του ΟΟΣΑ σε απόλυτες τιμές, αντιπροσωπεύοντας περισσότερο από το ένα τέταρτο του συνόλου των μόνιμων ροών προς τον ΟΟΣΑ. Ωστόσο, η μετανάστευση ως ποσοστό του πληθυσμού είναι χαμηλή (0,3%), ενώ το 2012, οι μεταναστευτικές ροές σημείωσαν ελαφρά μείωση της τάξης του 3% (ή 30000 άτομα).

⁸ Η μετανάστευση της εργασίας στην Ιταλία επέστρεψε στα πριν από το 2007 επίπεδα, λίγο κάτω από τις 60000 άτομα. Στην Ισπανία, μειώθηκε κατά 17%, αλλά παρέμεινε σε σχετικά υψηλό επίπεδο (112000 άτομα).

⁹ Για παράδειγμα, σε σύνολο χωρών/επικρατειών $N = 226$ που έχει διατηρηθεί σταθερό στο χρόνο, οι χώρες «καθαρής» αποδημίας (Net emigration) ήταν 124 το 1960, το 1970 ήταν 129, το 1980 αυξήθηκαν σε 140, το 1990 έγιναν 141, ενώ το 2000 έφτασαν τις 148 χώρες. Για τα ίδια έτη, οι χώρες «καθαρής» υποδοχής μεταναστών (Net

(Czaika και de Haas, 2013: 9). Οι δύο ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο παγκόσμιος χάρτης της μετανάστευσης έχει καταστεί πιο ασύμμετρος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπάρχει αύξηση του όγκου, της ποικιλομορφίας ή του γεωγραφικού εύρους της παγκόσμιας μετανάστευσης. Οι μεταναστεύσεις των προηγούμενων δεκαετιών παρουσίαζαν μια πιο «τακτοποιημένη» διάρθρωση και χαρακτηρίζονταν από πιο σαφείς διαχωρισμούς μεταξύ χωρών υποδοχής και χωρών αποδημίας. Αυτή η εικόνα συνδέεται επίσης με την ιδέα ότι η μετανάστευση συχνά συγκεντρώνονταν σε ολιγάριθμους διμερείς διαδρόμους που πολλές φορές ήταν η συνέχεια αποικιακών και άλλων ιστορικών δεσμών (για παράδειγμα οι χώρες της Βόρειας Αφρικής και κυρίως η Αλγερία με κατεξοχήν προορισμό τη Γαλλία, οι χώρες της Βρετανικής Κοινοπολιτείας με το Ηνωμένο Βασίλειο, πρώην Αφρικανικές αποικίες της Ολλανδίας με την Ολλανδία, η Τουρκία με τη Γερμανία, κλπ.). Οι Czaika και de Haas παρατηρούν ότι, τις τελευταίες δεκαετίες, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί σε νέες χώρες προορισμού της Ευρώπης παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφοροποίηση και ποικιλομορφία σε σχέση με το παρελθόν. Επισημαίνουν, όμως, ότι αυτό δεν συμβαίνει απαραίτητως και αλλού στον κόσμο, όπως για παράδειγμα στην αμερικάνικη ήπειρο και τις χώρες του Ειρηνικού Ωκεανού, όπου οι πληθυσμοί των μεταναστών είναι πλέον λιγότερο ευρωπαϊκοί, αλλά όχι κατ' ανάγκη περισσότερο διαφοροποιημένοι όσον αφορά την χώρα προέλευσης. Με βάση αυτά τους τα συμπεράσματα, οι δύο ερευνητές υπογραμμίζουν ότι η θεώρηση περί αύξησης της παγκόσμιας μετανάστευσης και της αύξησης της ποικιλομορφίας της είναι μια καθόλα *ευρωκεντρική* θεώρηση (Czaika και de Haas, 2013: 4-9).

Στα τέλη του 20ου αιώνα, η φθίνουσα Ευρωπαϊκή μετανάστευση προς άλλες ηπείρους έφερε σημαντικές αλλαγές στην παγκόσμια κατευθυντικότητα της μετανάστευσης. Οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης εισήρθαν μαζικά στο τελευταίο στάδιο

immigration) πέφτουν αντιστοίχως από 102 το 1960, σε 97, 86, 85, και 78 το 2000. Πολλές χώρες διασπάστηκαν/συστάθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου (Γερμανία, Σοβιετική Ένωση, Γιουγκοσλαβία κ.λπ.). Με βάση απογραφικά δεδομένα, η GBMD υπολογίζει εκ νέου για προηγούμενες περιόδους τα αντίστοιχα αποθέματα μεταναστών στις χώρες που προηγουμένως ήταν ενοποιημένες ή ανεξάρτητες. Κατά μέσο όρο (σταθμισμένο σε επίπεδο χώρας), οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί (αποδημία) εμφανίζουν μεγάλη διασπορά, δηλαδή αφορούν περισσότερες χώρες, πράγμα το οποίο – εκ πρώτης όψεως – φαίνεται σύμφωνο με την υπόθεση της παγκοσμιοποίησης της μετανάστευσης. Ενώ από τη μεμονωμένη οπτική της χώρας καταγωγής, οι απόδημοι μετανάστες κατευθύνθηκαν σε μια όλο και πιο ευρεία σειρά προορισμών, σε παγκόσμιο επίπεδο, οι χώρες προορισμού επικαλύπτονται όλο και περισσότερο, και αυτό σημαίνει ότι αντιπροσωπεύουν μια συρρικνούμενη δεξαμενή κύριων χωρών υποδοχής της μετανάστευσης προς τις οποίες επικεντρώνεται όλο και περισσότερο η παγκόσμια μετανάστευση (Czaika & de Haas, ό. π.).

της μεταναστευτικής τους μετάβασης¹⁰ (de Haas 2010; Skeldon 2012), με τη μετατροπή τους από χώρες μεγάλης αποδημίας μεταναστών και εποίκων (Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα, κλπ.) σε χώρες κατεξοχήν υποδοχής. Αυτό συνδέεται με μια ευρύτερη, παγκόσμια αντιστροφή των μεταναστευτικών προτύπων. Ενώ για αιώνες οι Ευρωπαίοι είχαν κινηθεί εκτός της ηπείρου, κατακτώντας, αποικίζοντας, καταλαμβάνοντας – έφευγαν και εγκαθίσταντο σε εδάφη αλλού στον κόσμο –, αυτό το μοτίβο αντιστράφηκε στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Κάτω από την επίδραση της αποαποικιοποίησης, των δημογραφικών αλλαγών, της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης – με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ως ελεύθερης ζώνης εμπορίου και μετανάστευσης –, η διευρυνόμενη Ένωση έχει αναδειχθεί σε πόλο έλξης της παγκόσμιας μετανάστευσης (Czaika και de Haas, ό.π., βλ. επίσης και Βεντούρα, 2006), ενώ ταυτόχρονα απορροφά το μεγαλύτερο μέρος της ευρωπαϊκής αποδημίας από χώρες κυρίως της Ανατολικής και της Νότιας Ευρώπης (βλ. ΟΟΣΑ, ό.π.).

Αυτή η αλλαγή δεν είναι χωρίς συνέπειες για την εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα, καθώς έχει οδηγήσει σε αύξηση της παρουσίας μεταναστών στην Ευρώπη που είναι φαινοτυπικά και πολιτισμικά διαφορετικοί. Με άλλα λόγια, οι σημερινοί απόδημοι, που προορίζονται μαζικά και προς την Ευρώπη, προέρχονται ολοένα και περισσότερο από χώρες μη ευρωπαϊκές, και επομένως συχνά παρουσιάζουν διαφορετικά φαινοτυπικά χαρακτηριστικά από τους μετανάστες των προηγούμενων περιόδων (Czaika και de Haas, 2013: 4, 27-29). Έτσι, συμβάλλουν στην εντύπωση της αύξησης της ποικιλότητας, ενώ στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο δε φαίνεται να συμβαίνει, όπως επισημαίνουν οι ερευνητές του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

Από μεθοδολογική άποψη, οι περισσότερες έρευνες που ασχολούνται με την εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα επικεντρώνονται χρονικά στα τελευταία είκοσι έως τριάντα χρόνια, δηλαδή οι συγκρίσεις του σήμερα γίνονται συνήθως με τη δεκαετία του 1990 ή/και τις αρχές της δεκαετίας του 2000 (βλ. μεταξύ άλλων Jivraj, 2012; Lee, 2011; Tapan-Kok et. al., 2013; Vertovec 2007, 2011 και 2014). Η θεώρηση αυτή συμπίπτει χρονικά με την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην πρώην Σοβιετική Ένωση και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, γεγονός που σημαδεύει την ευρωπαϊκή ιστορία, στο βαθμό που η κατάρρευση των καθεστώτων απελευθέρωσε τις μεταναστεύσεις από χώρες

10 Με βάση τη θεωρία της μεταναστευτικής μετάβασης (βλ. de Haas 2010, Skeldon 2012), μετά από παρατεταμένη περίοδο ανάπτυξης και μεγέθυνσης, η αποδημία τείνει να μειώνεται όσο αυξάνεται η εισροή μεταναστών, εξηγώντας πώς οι χώρες αποδημίας μετατρέπονται σε χώρες «καθαρής» εισδοχής μεταναστών κατά τη διάρκεια αυτού που αποκαλείται «τελευταίο στάδιο» της μεταναστευτικής τους μετάβασης. .

στις οποίες υπήρχε για δεκαετίες περιορισμός στη μετακίνηση εκτός (αλλά συχνά και εντός) συνόρων. Όπως είδαμε παραπάνω, ο μεγαλύτερος όγκος αυτών των μεταναστεύσεων απορροφήθηκε εντός της ηπείρου, και κυρίως από τη Γερμανία.

Είναι προφανές ότι μια θεώρηση μακράς διάρκειας των πληθυσμών των ευρωπαϊκών πόλεων και της εξέλιξης αυτών θα εισήγαγε νέες παραμέτρους στην έρευνα για την ποικιλότητα, καθώς, για παράδειγμα, θα έφερνε στο προσκήνιο τις διαδικασίες σύστασης «εθνικού» πληθυσμού κατά τη διάρκεια της συγκρότησης των εθνικών κρατών, από τα τέλη του 18^{ου} έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτές οι διαδικασίες, οι οποίες αφορούσαν ως επί το πλείστον την ομογενοποίηση του πληθυσμού (είτε του «εθνικού πληθυσμού» είτε των επιμέρους αστικών), ήταν συνυφασμένες με την εξάλειψη των πολιτισμικών, θρησκευτικών και γλωσσικών διαφορών, με περισσότερο ή λιγότερο βίαιο τρόπο (εθνοκαθάρσεις, περιορισμοί στη δημόσια χρήση των διαλέκτων, σχολική εκπαίδευση στην επίσημη γλώσσα του κράτους, κ.λπ.). Η ίδια η έννοια του «πληθυσμού» και της διαχείρισής του είναι πρόσφατη (Foucault, 2007: 352) και συνυφασμένη με την έννοια του εθνικού κράτους, το οποίο είναι- με τη σειρά του – ένα από τα συστήματα κοινωνικό-πολιτικής οργάνωσης του κόσμου, και είναι *προϊόν της ευρωπαϊκής ιστορίας*. Το εθνικό κράτος δεν υπήρχε ανέκαθεν ως κοινωνικό-πολιτικό και οικονομικό σύστημα οργάνωσης, αλλά προέκυψε σε συγκεκριμένες κοινωνικό- ιστορικές συνθήκες. Η αυτονόητη παραδοχή ότι ο διαμελισμός του κόσμου σε εθνικά κράτη είναι μια φυσική διαίρεση του κόσμου (και όχι προϊόν της δυτικής μοντερνικότητας) έχει περιγραφεί ως *μεθοδολογικός εθνικισμός* στις κοινωνικές επιστήμες (Wimmer και Glick Schiller, 2002, Billig 1995). Ο μεθοδολογικός εθνικισμός συνίσταται στην εξίσωση της κοινωνίας με το έθνος-κράτος, δηλαδή στο ότι το τρίπτυχο έθνος-κράτος-κοινωνία είναι ένα και το αυτό (ό.π.). Με αυτή την έννοια, το γεγονός ότι το πλαίσιο για τη μελέτη της πολυπολιτισμικότητας των πόλεων θεωρείται με φυσικότητα το εθνικό πλαίσιο – χωρίς περαιτέρω αναφορές στην ιστορία του πληθυσμού των πόλεων που ενδεχομένως προϋπήρχαν της σύστασης των αντίστοιχων εθνικών κρατών και ανήκαν σε ευρύτερους γεωπολιτικούς σχηματισμούς όπως οι αυτοκρατορίες – θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «μεθοδολογικός εθνικισμός». Ακολούθως, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι βραχυπρόθεσμες θεωρήσεις που έχουν επικρατήσει στη μελέτη της εθνο-πολιτισμικής ποικιλότητας του πληθυσμού των πόλεων σήμερα «παραμορφώνουν» την εικόνα της εξέλιξης της ποικιλότητας, η οποία, για κάποιες πόλεις, είναι μικρότερη σήμερα από ότι, για παράδειγμα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Ανεξάρτητα, πάντως, από τη θεώρηση βραχέας, μέσης ή μακράς διάρκειας της ποικιλότητας των πληθυσμών, τα εμπειρικά αποτελέσματα που προάγουν την ιδέα περί αύξησης της εθνο-πολιτισμικής ετερογένειας βασίζονται συνήθως σε επιλεκτικά παραδείγματα που έχουν ενδεικτικό χαρακτήρα (Wimmer 2013 και 2015), και τις περισσότερες φορές αφορούν πόλεις εξ' ορισμού πολυπολιτισμικές δεδομένης της έλξης

που ασκούν στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, όπως το Λονδίνο, η Νέα Υόρκη, το Άμστερνταμ, το Τορόντο, το Μόντρεαλ, το Γιοχάνεσμπουργκ και η Σιγκαπούρη (βλ. για παράδειγμα Germain, 2013, Vertovec, 2007 και 2011, Fincher et al., 2014). Από την άλλη, οι περισσότεροι λεπτομερείς εμπειρικές έρευνες τείνουν να κατατέμνονται σε περιφερειακές και τομεακές λογικές, για παράδειγμα όσον αφορά τις αγγλικές πόλεις (Lee 2011) ή τις επιπτώσεις στην οικονομία των πόλεων (Alesina και Ferrara 2002). Η κατάτμηση αυτή της εμπειρικής έρευνας καθιστά μάλλον προβληματική την εξαγωγή γενικεύσιμων αποτελεσμάτων σχετικά με τη μεταβολή της ετερογένειας των αστικών πληθυσμών ως προς το εθνο-πολιτισμικό τους υπόβαθρο. Ταυτόχρονα, μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για τη μετανάστευση στις πόλεις και την ετερογένεια του πληθυσμού τους βασίζεται στη μελέτη περιπτώσεων που δεν συνδέονται εμφανώς με συγκεκριμένες θεωρητικές εκτιμήσεις, αλλά εστιάζουν στην ύπαρξη, την αποτελεσματικότητα και τη δυνατότητα μεταφοράς συγκεκριμένων πολιτικών και πρακτικών (UNESCO 2016: 27).

Από τα παραπάνω εξάγεται το συμπέρασμα ότι χρειάζεται πιο συστηματική μελέτη των φαινομένων της μετανάστευσης στις πόλεις και κατ' επέκταση των μεταβολών που υφίστανται οι πληθυσμοί των πόλεων, προκειμένου να διερευνηθεί ικανοποιητικά η διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών που προσδιορίζουν τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, σε σύγκριση με προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Η θεώρηση μακράς διάρκειας της εθνο-πολιτισμικής ποικιλότητας παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι θα απαντούσε στα μεθοδολογικά ζητήματα που τέθηκαν συνοπτικά σε αυτήν την ενότητα, και θα συνέβαλλε στην εμβάθυνση της μελέτης τόσο των μεταναστευτικών φαινομένων όσο και της ανάπτυξης των πόλεων. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι οι συγκριτικές έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση είναι ιδιαιτέρως περίπλοκες δεδομένου ότι τόσο τα ερευνητικά δεδομένα όσο και τα ερευνητικά αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών είναι γεωγραφικά διασκορπισμένα, καθώς προέρχονται συνήθως από ιστορικά αρχεία, μητρώα πληθυσμού και ληξιαρχεία μεμονωμένων πόλεων. Αναλυτικές μεταβλητές για τον πληθυσμό και την εδαφική αλλαγή είναι ασφαλώς διαθέσιμες από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως σήμερα, όπως για παράδειγμα η βάση δεδομένων Cross-National Time-Series, καθώς και η βάση International Historical Statistics¹¹. Ποτέ όμως αυτή η πληροφορία δεν συγκεντρώνεται κατά αστική περιοχή. Αυτό ισχύει και για τις βάσεις δεδομένων μεγάλων διεθνών οργανισμών, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και τα Ηνωμένα Έθνη: εξ' ορισμού δεν

11 Βλ. αντιστοίχως στο <http://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/CNTS.aspx> και στο <http://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/IHS.aspx>

υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα σε επίπεδο πόλης, ενώ όταν αυτό συμβαίνει τα δεδομένα είναι πολύ πρόσφατα¹².

Τα ζητήματα που αναδείχθηκαν στην παρούσα ενότητα σχετικά με την εθνο-πολιτισμική ετερογένεια των αστικών πληθυσμών υπογραμμίζουν την ανάγκη για πιο συστηματική μελέτη των μεταναστευτικών πληθυσμών στις πόλεις, προκειμένου να εντοπιστούν αφενός οι λόγοι για τους οποίους η εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα σήμερα γίνεται (περισσότερο) αντιληπτή, και, αφετέρου, να γίνει κατανοητό τι είναι αυτό που αλλάζει στο ιστορικό-πολιτικό συγκείμενο, καθιστώντας την εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα των αστικών πληθυσμών κεντρικό ζητούμενο στη μελέτη των κοινωνικών δυναμικών των σύγχρονων πόλεων, αλλά – όλο και πιο συχνά – και προτιμώμενο πρίσμα για τη θεώρηση αυτών των δυναμικών.

Σε αυτό το πλαίσιο, γεννιέται ταυτόχρονα το ερώτημα κατά πόσο διευκολύνεται η μελέτη των κοινωνικών δυναμικών των σημερινών πόλεων όταν αναλύονται υπό το πρίσμα της εθνο-πολιτισμικής ποικιλότητας. Η «δημιουργία προβλήματος», αλλά και η καθαυτό χρήση της έννοιας της «ποικιλότητας», έχει τελικά κάποια χρησιμότητα ως *αναλυτικό εργαλείο* στην έρευνα; Αναρωτιόμαστε, δηλαδή, μήπως τελικά ο νεοεισαχθείς όρος χρησιμοποιείται ως κανονιστική κατηγορία και «σλόγκαν» που επιβάλλεται εκ των προτέρων για κάποιες – αν όχι για τις περισσότερες – ευρωπαϊκές πόλεις.

Σε μια πρώτη προσέγγιση, αξίζει να σημειωθεί πάντως ότι η εστίαση στην εθνο-πολιτισμική διαφοροποίηση των πληθυσμών φαίνεται να αφήνει στο σκοτάδι τις αυξανόμενες κοινωνικές ανισότητες – βλέπε διαφοροποιήσεις – του πληθυσμού, ανεξάρτητα από το εθνο-πολιτισμικό του υπόβαθρο (Benn Michaels, 2007, Syrett και Sepulveda 2010, Briata 2016: 32, Kokkali, 2016 και 2012). Όπως επισημαίνει ο Walter Benn Michaels (2007), οι πρόσφατες τοποθετήσεις υπέρ της ποικιλότητας επαναπροσδιόρισαν την εναντίωση στις διακρίσεις ως *αναγνώριση της αξίας της διαφορετικότητας* και όχι ως εξάλειψη των διαφορών-ανισοτήτων¹³. Τούτο σημαίνει ότι οι

12 Βλ. για παράδειγμα τη βάση δεδομένων της Παγκόσμιας Τράπεζας στο <http://datacatalog.worldbank.org/> και στο <http://data.worldbank.org/data-catalog/global-bilateral-migration-database>; Τη βάση των Ηνωμένων Εθνών στο <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2.htm> και στο <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/index.shtml>; της EUROSTAT στο <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>; καθώς και Ευρωπαϊκή Περιφερειακή Βάση Δεδομένων (European Regional Database) στο <http://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/ERD.aspx>

13 Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, οι Αμερικανοί αρέσκονται να σκέφτονται ότι «οι διαφορές που τους διαιρούν δεν είναι οι διαφορές μεταξύ εχόντων και μη εχόντων, αλλά διαφορές μεταξύ μαύρων και λευκών ή Λατίνων ή σπιδήποτε. [...] Οι Αμερικανοί είναι απρόθυμοι να αναγνωριστούν ως μέλη της κατώτερης τάξης και

εθνο-πολιτισμικές διαφορές, οι οποίες πρόσφατα προσέλκυσαν την προσοχή τόσο των επιστημόνων όσο και των πολιτικών μπορούν να υποκρύπτουν συστηματικά την κοινωνικο-οικονομική διαφοροποίηση, δηλαδή την ύπαρξη ταξικών διαφορών και, κυρίως, των προσηκόντων ανισοτήτων. Η έννοια της ποικιλότητας των αστικών πληθυσμών, που νοείται στη σχετική βιβλιογραφία κυρίως ως εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα, εστιάζει στους εθνοτικά και εθνο-πολιτισμικά διαφορετικούς ανθρώπους, αποσιωπώντας τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις που τους διαχωρίζουν, και οι οποίες διατέμνουν τις κατηγοριοποιήσεις βάσει της γλώσσας, της υπηκοότητας, του θρησκευάτος, της εθνοτικής ομάδας, κ.ο.κ. Οι πολιτικές προώθησης της ποικιλότητας στις πόλεις, όπως για παράδειγμα η ανάπτυξη των εθνοτικών γειτονιών, έχουν δεχτεί έντονη κριτική ακριβώς λόγω του ότι τείνουν να προωθούν μια πολύ επιλεκτική ιδέα της ποικιλότητας, κυρίως από την άποψη της εθν(ο)τικότητας, της σεξουαλικής ταυτότητας και του τρόπου ζωής, συμπεριλαμβάνοντας κάποιες πολύ συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού, όπως τις ελίτ των εθνοτικών μειονοτήτων, τη λεγόμενη «δημιουργική τάξη» του R. Florida, και γενικότερα τους εργαζόμενους υψηλής εξειδίκευσης και υψηλών εισοδημάτων. Ταυτόχρονα, εξαιρούν άλλες ομάδες πληθυσμού, όπως πολύ μειονεκτούσες ομάδες εντός των εθνοτικών μειονοτήτων, άτομα με χαμηλό εισόδημα, ηλικιωμένους, γυναίκες (Syrett και Sepulveda 2010, Kokkali 2012, Briata 2016: 32).

4. Νέο λεξιλόγιο, νέα ζητήματα;

Από την εποχή της Σχολής του Σικάγου, στα τέλη του 19ου αιώνα, η διαφορετικότητα και η ποικιλομορφία των αστικών πληθυσμών όσον αφορά το εθνο-πολιτισμικό τους υπόβαθρο απασχόλησε την κοινωνιολογία και βρέθηκε στο επίκεντρο του επιστημονικού κλάδου που αργότερα θα ονομάζονταν κοινωνιολογία της πόλης.

Με αυτήν την υπενθύμιση, το παρόν άρθρο αποπειράθηκε καταρχήν να διερευνήσει πώς εδραιώθηκε η εκτενής χρήση του νέου όρου την τελευταία δεκαετία. Επιχείρησε να στοιχειοθετήσει σε πολύ αδρές γραμμές την αρχαιολογία της χρήσης του όρου «ποικιλότητα», στη διασταύρωση των πεδίων έρευνας για την πόλη (urban studies) και τη μετανάστευση (migration studies). Αν εκλάβουμε ως αρχή του νήματος την ψήφιση της Οικουμενικής Διακήρυξης της UNESCO για την Πολιτισμική Ποικιλότητα (Νοέμβριος 2001), φαίνεται πώς οι τρομοκρατικές επιθέσεις του Σεπτεμβρίου 2001 στη Νέα Υόρκη

ακόμη πιο απρόθυμοι να αναγνωρίσουν ότι ανήκουν στην ανώτερη τάξη». Υποστηρίζει, ότι «[η] τάξη που μας αρέσει είναι η μεσαία τάξη» (Benn Michaels, ό. π.).

αποτελέσαν κομβικό σημείο για την καθιέρωση του όρου, την έναρξη – και έκτοτε τη διεύρυνση – της συζήτησης περί ποικιλότητας. Στη διεύρυνση αυτής της συζήτησης συνέβαλλαν καθοριστικά, αφενός, η πληθώρα διεθνών οργανισμών, φορέων και οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που κινήθηκαν στην κατεύθυνση που υπέδειξε η παραπάνω διακήρυξη της UNESCO, και, αφετέρου, οι θεωρίες των Richard Florida και Steven Vertovec για την δημιουργική τάξη (και την προσέλευσή της στις πόλεις της διαφορετικότητας), και για την «σουπερ-ποικιλότητα» αντίστοιχα.

Οι προσεγγίσεις των Florida και Vertovec, που παρουσιάστηκαν συνοπτικά στο παρόν, τοποθέτησαν την εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα των αστικών πληθυσμών – άμεσα ή έμμεσα – στο επίκεντρο της έρευνας για την πόλη και τη μετανάστευση. Ο μεν πρώτος συνέδεσε την ποικιλότητα με τη μεγέθυνση των πόλεων καταρχήν στην Αμερική και στη συνέχεια και αλλού, ο δε δεύτερος υπογράμμισε τις διαφοροποιήσεις που υφίστανται οι μεταναστευτικές ροές σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν, μιλώντας για τη «διαφοροποίηση της διαφορετικότητας-ποικιλότητας» της προερχόμενης από τη μετανάστευση. Ασχέτως με τις επικρίσεις που ενίοτε υπέστησαν οι προσεγγίσεις αυτές, είναι βέβαιο ότι επηρέασαν την έρευνα (και στην περίπτωση του Florida και τις πολιτικές) για την πόλη, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για νέες συναφείς έρευνες από άλλους επιστήμονες. Σε κάθε περίπτωση, ο όγκος των ερευνητικών εργασιών που πραγματεύεται την εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα των πόλεων σήμερα είναι μεγάλος και παρουσιάζει αυξητική τάση.

Σε αυτό το πλαίσιο, το παρόν άρθρο αποπειράθηκε να διερευνήσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες δύναται να ισχύει η διπλή παραδοχή της αύξησης της εθνο-πολιτισμικής διαφοροποίησης των πληθυσμών στις ευρωπαϊκές πόλεις ως αποτέλεσμα της αύξησης της διεθνούς μετανάστευσης, η οποία κυριαρχεί ως άποψη στο πεδίο της επιστημονικής έρευνας για τις πόλεις. Ωστόσο, όπως επισημάναμε στις προηγούμενες ενότητες, πρόσφατες έρευνες σχετικές με την εξέλιξη των παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών αναδεικνύουν την δυσκολία μιας μερίδας επιστημόνων να αποδεχτούν μια τέτοια γενίκευση στο σύνολό της. Αντιθέτως, αυτό που φαίνεται να υπερισχύει ως υπόθεση είναι ότι οι κάτοικοι των Ευρωπαϊκών πόλεων σήμερα είναι περισσότερο «διαφορετικοί» *φαινοτυπικά* και *πολιτισμικά*, δηλαδή ότι η διαφορετικότητά τους είναι πιο *εμφανής* και πιο *αναγνωρίσιμη* σε σχέση με το παρελθόν. Αυτή η υπόθεση είναι απολύτως συμβατή με τη θεώρηση περί αλλαγής της *κατευθυντικότητας* της παγκόσμιας μετανάστευσης, η οποία αφορά κατά κύριο λόγο το γεγονός ότι η Ευρώπη, από πόλος αποδημίας εποίκων και μεταναστών, έχει μετατραπεί σε πόλος υποδοχής μεταναστευτικών πληθυσμών, αποτελώντας πλέον έναν από τους σημαντικότερους «μεταναστευτικούς μαγνήτες» (λόγω και της ελεύθερης μετακίνησης μεταξύ των χωρών της ΕΕ). Από την άλλη, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί που εισέρχονται στην Ευρώπη είναι όλο και περισσότερο *μη* ευρωπαϊκοί, και άρα περισσότερο «διαφορετικοί», με εξαίρεση, βέβαια, τους

ευρωπαϊκούς πληθυσμούς που μετακινούνται εντός της ηπείρου και οι οποίοι αποτελούν πλέον το σημαντικότερο τμήμα της ευρωπαϊκής αποδημίας (που άλλοτε στρέφονταν προς άλλες ηπείρους). Εξάλλου, πρόσφατες έρευνες του ΟΟΣΑ και άλλων οργανισμών δείχνουν ότι δεν υφίσταται αύξηση του όγκου των μεταναστεύσεων ή, όπως συχνά υποστηρίζεται, γενίκευση της παγκόσμιας μετανάστευσης και εντατικοποίηση των ροών. Αντ' αυτού, φαίνεται πως έχουν διαφοροποιηθεί οι χώρες προέλευσης μεταναστών που καταλήγουν στην Ευρώπη, οι οποίες είναι όλο και περισσότερες αριθμητικά – διευρύνεται, δηλαδή, η γκάμα των χωρών αποδημίας –, και προέρχονται όλο και περισσότερο εκτός της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις θέτουν υπό συζήτηση το αν και κατά πόσο αυξάνεται η εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα των ευρωπαϊκών πόλεων, και μάλιστα θεωρώντας ότι αυτό συμβαίνει επειδή αυξάνεται η παγκόσμια μετανάστευση. Αν δεχτούμε την άποψη περί αλλαγής της κατευθυντικότητας της παγκόσμιας μετανάστευσης, είναι μάλλον εμφανής η διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών – φαινοτυπικών καταρχήν – που προσδιορίζουν τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς της Ευρώπης σήμερα, σε σύγκριση με προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Στη βάση αυτών των επισημάνσεων, στο παρόν εστίασαμε στην ανάγκη για περαιτέρω μελέτη των μεταναστευτικών πληθυσμών στις πόλεις, προκειμένου να εντοπιστούν οι λόγοι για τους οποίους η εθνο-πολιτισμική ποικιλότητα των αστικών πληθυσμών σήμερα γίνεται κεντρικό ζητούμενο στη μελέτη των κοινωνικών δυναμικών των σύγχρονων πόλεων.

Εύλογα, το ερώτημα που τίθεται τελικά είναι αν και κατά πόσο η μελέτη της εθνο-πολιτισμικής ποικιλότητας των αστικών πληθυσμών εξυπηρετεί ως κεντρικό πρίσμα της θεώρησης των κοινωνικών δυναμικών των σημερινών πόλεων. Το ίδιο ερώτημα τίθεται και για τη χρησιμότητα της ίδιας της έννοιας «ποικιλότητα» ως *αναλυτικό εργαλείο* στην τρέχουσα συζήτηση για τις πόλεις– έννοια η οποία, σημειωτέον, παλινδρομεί ανάμεσα σε ένα γενικότερο ορισμό που αφορά οποιαδήποτε κοινωνική διαφοροποίηση και σε έναν ειδικότερο που αναφέρεται συγκεκριμένα στην εθνο-πολιτισμική διαφοροποίηση του πληθυσμού. Η παλινδρόμηση αυτή εντείνει την αμφισημία μιας ήδη ασαφούς και «ολισθηρής» έννοιας, όπως η ποικιλότητα, ενώ η αποσιώπηση των κοινωνικών διαφορών ως ανισοτήτων φαίνεται να εξυπηρετείται από αυτήν την ασάφεια. Ειδικά όσον αφορά τον αστικό σχεδιασμό και τις πολιτικές για την πόλη, η Paola Briata (2016) επισημαίνει τη «διαπερατότητα» της έννοιας της ποικιλότητας, η οποία χρησιμοποιείται με διαφορετικό τρόπο, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ πολιτισμικής και κοινωνικής ποικιλότητας, αφενός, και, οικονομικής και κοινωνικής διαφοροποίησης, αφετέρου. Μια ασάφεια που αφήνει άφθονο χώρο σε αφηγήματα για την ποικιλότητα και για την προώθησή της μέσω του αστικού σχεδιασμού, στα οποία οι όψεις της κοινωνικής και χωρικής δικαιοσύνης αναδιατυπώνονται και τίθενται στην υπηρεσία των στόχων νεοφιλελεύθερων πολιτικών, αποκλειστικά προσανατολισμένων στην ανάπτυξη (Briata, 2016: 47). Εν τέλει, είναι

σημαντικό να γίνει η διάκριση μεταξύ της εθνο-πολιτισμικής ποικιλότητας και της οικονομικο-κοινωνικής πολυμορφίας (Briata, ό.π.), μεταξύ ποικιλοτήτων «κοινωνικά άδικων και κοινωνικά δίκαιων» (Fincher και Iveson, 2008), μεταξύ ποικιλότητας και ανισότητας (Benn Michaels, 2007).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αράπογλου, Β., Καβουλάκος, Κ.Ι., Κανδύλης, Γ. και Μαλούτας, Θ. (2009) «Η νέα κοινωνικήγεωγραφία της Αθήνας: Μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση». *Σύγχρονα Θέματα*, 107, σ. 57-67.
- Βεντούρα, Λ. (2006) «Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20^ο αιώνα». Στο: Μπάγκαβος, Χ. και Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 83-125.
- Green, N.L. (2004) *Οι δρόμοι της μετανάστευσης: Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Ψημμένος, Ι. (2001) «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα». Στο: Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ. και Παύλου, Μ. (επιμ.) *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 95-126.

Ξενόγλωσση

- Alesina, A. and Ferrara, E. (2002) "Who trusts others?" *Journal of Public Economics*, 85 (2), pp. 207-34.
- Amin, A. (2002) "Ethnicity and the multicultural city: Living with diversity". *Environment and Planning A*, 34 (6), pp. 959-980.
- Arango, J. (2000) "Explaining migration: A critical view". *International Social Science Journal*, 52 (165), pp. 283-96.
- Bellini, E., Ottaviano, G., Pinelli, D. and Prarolo, G. (2008) "Cultural diversity and economic performance: Evidence from European regions". *HWI Research Papers*, pp. 3-14.
- Michaels, B.W. (2007) *The trouble with diversity: How we learned to love identity and ignore inequality*. New York: Metropolitan.
- Briata, P. (2016) "Le retoriche della diversità nei piani per una città globale: narrazioni del cambiamento e reazioni locali a dalston (East London)". *Archivio di Studi Urbani e Regionali* 115, pp. 27-50,
- Briata, P. (2012) "Beyond social mix. Looking for a path to rethink at planning in

- the “cities of difference”. *Plurimondi*, 10, pp. 65-80.
- Cavalli-Sforza, L.L. (2000) *Genes, peoples and languages*. London: Penguin Books.
- Cavalli-Sforza, L.L. and Cavalli-Sforza, F. (1995) *The great human diasporas: The history of diversity and evolution*. Addison-Wesley.
- Cavalli-Sforza, L.L. and Feldman, M. (1981) *Cultural transmission and evolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Czaika, M. and de Haas, H. (2013) “The globalisation of migration: Has the world really become more migratory?” *International Migration Institute (IMI) – University of Oxford Working Paper*, 68, *DEMIG Project Paper*, 14.
- Damelang, A., Steinhardt, M. and Stiller, S. (2007) “Europe’s diverse labour force: The case of German cities”. *EURODIV Paper* 49.
- de Haas, H. (2010) “Migration transitions: A theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration”. *International Migration Institute (IMI) – University of Oxford Working Paper*, 24.
- Easterly, W. and Levine, R. (1997) “Africa’s growth tragedy: Policies and ethnic divisions”. *Quarterly Journal of Economics* 112 (4), pp. 1202-1250.
- European Commission. Directorate General for Regional Policy (2011) *Cities of tomorrow: Challenges, visions, ways forward*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fainstein, S. (2005) “Cities and diversity: Should we want It? Can we plan for t?” *Urban Affairs Review*, 41, pp. 3-19.
- Fincher, R. and Jacobs, R., eds. (1998) *Cities of difference*. New York: The Guilford Press.
- Fincher, R. and Iveson, K. (2008) *Planning and diversity in the city: Redistribution, recognition and encounter*. New York: Palgrave Macmillan.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. (2007) *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Gerring, J., Thacker, S., Lu, Y., and Huang, W. (2015) “Does diversity impair human development? A multi-level test of the diversity debit hypothesis”. *World Development*, 66, pp. 166-188.
- Glaeser, E. (2005) “Review of Richard Florida's *The Rise of the Creative Class*”. *Regional Science and Urban Economics* 35 (5), pp. 593-596.
- Glick Schiller, N. (2012) “A comparative relative perspective on the relationships between migrants and cities”. *Urban Geography*, 33 (6), pp. 879-903.
- King, R., Fielding, A.J. and Black, R. (1997) “The international migration turnaround in Southern Europe”. In King, R. and Black, R. (eds.) *Southern Europe and the new*

- immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press, pp. 1-25.
- Kokkali, I. (2013) "City representations and the selective visibility of the (ethnic) 'Others'". *Urbanistica* 3, (1), pp. 43-48.
- Kokkali, I. (2015) "Unpacking diversity: New concepts, not-so-new phenomena". In: *12th IMISCOE Annual Conference on Rights, Democracy and Migration*. Geneva, 25-27 June.
- Kokkali, I. (2016) "Benign or threatening? Majority preferences over minority practices and the narratives of diversity". *Territorio*, 78 (3).
- Meissner, F. and Vertovec, S. (2015) "Comparing super-diversity". *Ethnic and Racial Studies*, 38 (4), pp. 541-555.
- Nathan, M. (2011) "The long term impacts of migration in British cities: Diversity, wages, employment and prices". *SERC Discussion Paper*, 67.
- Niebuhr, A. (2006) "Migration and innovation: Does cultural diversity matter for regional R&D activity?" *HWWI Research Paper*, 3-1.
- OECD (2014) "Is migration really increasing?" *Migration Policy Debates*, May 2014. Available at <http://www.oecd.org/berlin/Is-migration-really-increasing.pdf> [Accessed 05 November 2015].
- Ottaviano, G. and Peri, G. (2004) "Cities and cultures". *FEEM Working Paper*, 92.
- Park, R.E. (1915) "The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the city environment". *The American Journal of Sociology*, 20 (5), pp. 577-612.
- Park, R.E. and Burgess, E.W. (1921) *Introduction to the science of sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Park, R.E., Burgess, E.W. and McKenzie, R.D. (1925) *The city*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Peck, J. (2005) "Struggling with the creative class". *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (4), pp. 740-770.
- Putnam, R. (2007) "E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century: The 2006 Johan Skytte Prize Lecture". *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), pp. 137-174.
- Rath, J. (2007) "The transformation of ethnic neighborhoods into places of leisure and consumption". *The Center for Comparative Immigration Studies Working Paper*, 144.
- Rath, J. (2005) "Feeding the festive city: Immigrant entrepreneurs and tourist industry". In Guild, E. and van Selm, J. (eds.) *International migration and security: Opportunities and challenges*. London: Routledge, pp. 238-253.
- Skeldon, R. (2012) "Migration transitions revisited: Their continued relevance for the development of migration theory." *Population, Space and Place*, 18 (2), pp. 154-

66.

- Shearmur, R. and Polèse, M. (2005) “Diversity and employment growth in Canada, 1971-2001: Can diversification policies succeed?” *The Canadian Geographer = Le Géographe Canadien*, 49 (3), pp. 272-290.
- Simon, G. (1987) “Migration in Southern Europe: An overview”. In: Organisation for Economic Co-operation and Development (ed.) *The future of migration*. Paris: OECD, pp. 258-91.
- Syrett, S. and Sepulveda, L. (2010) “Realising the diversity dividend: Population diversity and urban economic development”. *Environment and Planning A*, 43(2), pp. 487-504.
- Council of Europe (2010) *Intercultural policies in European cities*. Strasbourg: Council of Europe.
- Tasan-Kok, T., van Kempen, R., Raco, M. and Bolt, G. (2013) *Towards hyper-diversified European cities: A critical literature review*. Utrecht: Utrecht University, Faculty of Geosciences. Available at: http://www.urbandivercities.eu/wp-content/uploads/2013/05/20140121_Towards_HyperDiversified_European_Cities.pdf [Accessed 15 November 2014].
- UNESCO (2001) “Universal declaration on cultural diversity”. UNESCO, CLT-2002/WS/9.
- UNESCO (2002) “Universal declaration on cultural diversity: A vision, a conceptual platform, a pool of ideas for implementation, a new paradigm”. *Cultural Diversity Series*, 1, CLT/2002/WS/11.
- UNESCO (2007) “Mainstreaming principles of cultural diversity and intercultural dialogue in policies for sustainable development”. *Communiqué final, Meeting of Experts*. Paris, 21-23 May.
- UNESCO (2016) *Cities welcoming refugees and migrants: Enhancing effective urban governance in an age of migration*. Paris: UNESCO.
- Vertovec, S. (2007) “Super-diversity and its implications”. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (6), pp. 1024-54.
- Wedemeier, J. (2010) “The impact of creativity on growth in German regions”. *MPRA Paper*, 26573.

Ιφιγένεια Κόκκαλη

Πολυτεχνείο του Μιλάνου, Τμήμα Αρχιτεκτονικής & Αστικών Σπουδών

DASU - Politecnico di Milano, via Bonardi 3 20133 Milano

email: kokifi@yahoo.com

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτρης Καλλιώρας
Παντολέων Σκάγιαννης
Όλγα Χριστοπούλου
Ευάγγελος Ασπρογέρακας
Νικόλαος Γαβανάς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ελένη Ανδρικοπούλου
Πασχάλης Αρβανιτίδης
Παναγιώτης Αρτελάρης
Σοφία Αυγερινού - Κολώνια
Αθηνά Βιτοπούλου
Γιώργος Βλόντζος
Νικόλός Βογιαζίδης
Γεωργία Γεμενετζή
Ηλίας Γεωργαντάς
Αθηνά Γιαννακού
Σπύρος Γκολφινόπουλος
Άσπα Γοσποδίνη
Δημήτρης Γούσιος
Παύλος - Μαρίνος Δελλαδέτσιμας
Αλέξης Δέφνερ
Δέσποινα Διμέλλη
Ασπασία Ευθυμιάδου
Μιχάλης Ζουμπουλάκης
Ελισάβετ Θωΐδου
Γιώργος Κανδύλης
Νικόλαος - Γεώργιος Καραχάλης
Κώστας Καρτάλης
Γρηγόρης Καυκαλάς
Ειρήνη Κλαμπατσέα
Χάρης Κοκκώσης
Παναγιώτης Κοσμόπουλος
Βύρων Κοτζαμάνης
Χρήστος Κουσιδώνης
Αλέξανδρος - Φαίδων Λαγόπουλος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πολυτεχνείο Κρήτης
Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός «Δήμητρα»
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ακαδημία Αθηνών & ΑΠΘ

Κώστας Λαλένης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Λόης Λαμπριανίδης	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λίλα Λεοντίδου	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Παύλος Λουκάκης	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Θωμάς Μαλούτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δημήτρης Μέλισσας	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αγγελική Μενεγάκη	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Θεόδωρος Μεταξάς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μπαγινέτας	Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδος
Νίκος Μπάτης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ηλίας Μπεριάτος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μωραΐτης	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σπύρος Νιαβής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μαρί - Νοέλ Ντυκέν	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημήτρης Οικονόμου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Απόστολος Παπαγιαννάκης	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Κωνσταντίνος Περάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιώργος Πετράκος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μάγδα Πιτσιάβα - Λατινοπούλου	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Σεραφείμ Πολύζος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αντώνης Ροβολής	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σαμαράς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Άρης Σαπουνάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Σεργάος	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Παντολέων (Παντελής) Σκάγιαννης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σοφία Σκορδίλη	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σουλιώτης	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Δημήτρης Σταθάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αναστασία Τασοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πάρις Τσάρτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Γιώργος Τσιλιμίγκας	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Δημήτρης Τσιώτας	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Δημήτρης Φουτάκης	Διεθνές Πανεπιστήμιο
Γιώργος Φωτόπουλος	Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Μάριος Χαϊνταρλής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Όλγα Χριστοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μανώλης Χριστοφάκης	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Γιάννης Ψυχάρης	Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE

32

ΕΤΟΣ
YEAR

2021

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	